

Др Андреј Борисович ЕДЕМСКИ

ИЗА КУЛИСА СОВЈЕТСКО-ЈУГОСЛОВЕНСКИХ ОДНОСА (ЈУЛ–ДЕЦЕМБАР 1966)*

АПСТРАКТ: У раду се, на основу извора совјетског, југословенског и америчког порекла, анализира питање утицаја Брионског пленума и пада Александра Ранковића на токове југословенско-совјетских односа. Аутор настоји да расветли совјетску политику према Југославији у том периоду, совјетску перцепцију југословенског државног и партијског вођства и процене тенденција југословенске спољне и унутрашње политике током друге половине 60-их година XX века.

Кључне речи: историја XX века, спољна политика, хладни рат, совјетско-југословенски односи, партократија, Ј. Б. Тито, Л. И. Брежњев, А. Ранковић, Ј. В. Андропов

Шездесете године прошлог века су за Јосипа Броза Тита и његово најближе окружење, који су током 1944. и 1945. дошли на власт у Југославији, представљале посебну етапу у борби за очување водећих позиција у држави и партији. Настојали су да изграде оптималан модел вишенационалне државе који би се разликовао како од командно-административног система совјетског типа тако и од западних демократија. Међутим, реформе које су започели су само убрзале даљу дезинтеграцију земље.

Тај период историје Југославије је био предмет више озбиљних научних истраживања.¹ Критика Александра Ранковића на Чет-

* Рад је настао у оквиру пројекта *Срби и Србија у југословенском и међународном контексту: унутрашњи развитак и положај у европској/светској заједници*, (№ 47027), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

¹ П. Е. Кандель, *Югославское самоуправление и основные направления внешней политики СФРЮ (1949–1979 гг.): научн. докл. (для служ. пользования)*, ИЭМСС АН СССР, Москва, 1979, стр. 76–95; D. Rusinov, *The Yugoslav Experiment 1948–1974*, London, 1977, стр. 148–202 (поглавља: „From Constitution to Con-

вртом пленуму Централног комитета Савеза комуниста Југославије 1. и 2. јула 1966. и промене које су потом уследиле у руководству се сматрају кључним моментима за разумевање догађаја који су се десили у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији.

И политиколози и историчари, независно од начина на који тумаче те догађаје, сматрају да такозвани „случај Ранковић“ представља кључну тачку у процесу преобликовања југословенске федерације у *de facto* конфедерацију, до чијег је правног уобличавања дошло током прве половине 70-их и која се распала већ почетком 90-их. Такве оцене су нашле потврду у стенограмима заседања највишег југословенског руководства, који су последњих година постали доступни у архивима већине република СФРЈ. Последњих деценија, не само околности већ и ситнији детаљи смене А. Ранковића и удаљавања његових сарадника од полуга владања Југославијом привлаче пажњу савременика и учесника тих догађаја, као и истраживача.²

Ипак, смена моћног политичара, „човека број 2“ у југословенској номенклатури власти тог времена, недовољно је истражена у контексту совјетско-југословенских односа³ и супротстављености два војно-политичка савеза на челу са СССР-ом и САД-ом у хладном рату. Недостатак радова на ту тему није повезан само

gress“ „The 8th Congress“ „Aftermath: Resistance and Ranković“ „To Brioni: The 4th Plenum“ „The New Polyarchy“ „The Party Reforms of 1966–1967“); D. Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb, 1999, str. 467–500; Љ. Димић, *Историја српске државности*, III: *Србија у Југославији*. Нови Сад, 2001, стр. 376–392; I. Goldštajn, *Hrvatska povijest*, Novi Liber, Zagreb, 2003, str. 329–330; Э. Г. Задорожнюк, *Власть–общество–реформы. Центральная и Юго-Восточная Европа. Вторая половина XX века*, Институт славяноведения РАН, Наука, Москва, 2006, стр. 362–363.

² Погледати: I. Dragović, *Brionski plenum*, Beograd, 2002, str. 279. Детаљније о томе Брионском пленуму: Е. Ю. Гуськова, „Югославия в 1960-е годы“, *Очерки социально-политической истории Югославии в XX в.* : кол. моногр. / под ред. К. В. Никифорова., Т. 2, Алетейя, Санкт Петербург, 2010.

³ Редак изузетак представља рад српског историчара Ђ. Трипковића о совјетско-југословенским везама између 1965. и 1967. (Ѓ. Tripković, „Odnosi između Jugoslavije i Sovjetskog Saveza 1965–1967“, *Istorija 20. veka*, 1/2010, str. 133–150) чији је један део посвећен догађајима који су, према мишљењу аутора, постали „значајан моменат“ у односима између СССР-а и СФРЈ тог времена. Трипковић примећује да је, без обзира на уздржану реакцију Москве, која је била принуђена да поштује принцип немешања у унутрашње послове, у њеним званичним круговима постојала сумња у односу на „идеолошке основе и перспективе развоја друштвеног и државног устројства, а такође и спољнополитичке оријентације Југославије“. Према његовом мишљењу, у Москви су поново почели пажљиво да прате идеолошку климу у СФРЈ, што је довело до озбиљног захлађења односа. Своје несугласице Тито и Брежњев нису успели да превазиђу ни током два сусрета у септембру 1966. у Београду и јануару 1967. у Москви (исто, стр. 140, 145, 150).

с недостатком одговарајућих докумената (у данашње време се у потребној мери могу добити неопходни материјали у архивима бивших република СФРЈ), већ и с тиме што се „случај Ранковић“, на први поглед, није негативно одразио на совјетско-југословенске односе. Две наредне године, до 1968, представљале су време изузетно активне сарадње званичне Москве и Београда. Тек после познатих догађаја у Чехословачкој њихови односи су се оштро погоршали.

Југословенски, а такође и совјетски и амерички архивски документи из 60-их година који су постали доступни истраживачима последњих година, дају могућност потпунијег представљања начина на који су експерти и политичари тог доба оцењивали догађаје у Југославији (посебно аналитичари обавештајних служби двеју суперсила – САД-а и СССР-а), анализе њиховог утицаја на совјетско-југословенске везе, преиспитивања наших ранијих представа које су се заснивале на незваничним информацијама и пропагандистичким лекцијама о међународним односима. Укључивање таквих материјала у научни живот дозвољава да се поново осврнемо на совјетско-југословенске односе последњих деценија XX века и дубље разумемо догађаје периода хладног рата и совјетског времена руске историје у целини.

Деценијама се тачка гледишта Москве на место А. Ранковића у југословенском руководству и његову улогу у развоју совјетско-југословенских контаката мењала у зависности од стања међусобних односа. Благонаклони ставови о том политичару у документима који су били припремани за највише совјетско руководство појавили су се већ у последњим месецима пред крај Другог светског рата. Томе је доприносила и тесна и плодотворна сарадња оба режима на плану државне безбедности.⁴ Првих послератних година, током периода учврштивања међусобних веза, те оцене се нису мењале. Ипак, после погоршања совјетско-југословенских односа 1948. његово име је постало део утврђеног клишеа совјетске пропаганде о „фашистичкој клики Тито–Ранковић“. Без обзира на то, већ првих месеци по Стаљиновој смрти тадашњи совјетски лидери (Г. Маљенков и Л. Берија) су сматрали управо Александра Ранковића достојним поверења и преко њега су планирали да предају

⁴ *Очерки истории российской внешней разведки: в 6 т.* Т. 4: 1941–1945 годы, Москва, 2003, стр. 446–448; Т. 5: 1945–1965 годы, Москва, 2002, стр. 307–311.

Јосипу Брозу Титу предлог о сусрету (таква намера је сазрела у Москви крајем јуна 1953).⁵

Како сведоче југословенски документи, А. Ранковић је у годинама које су уследиле активно учествовао у југословенско-сојетским контактима. Рецимо, и 1956. по питању коришћења атомске енергије, а такође и у разради политичке позиције према руководству КПСС-а и СССР-а. Треба рећи и да је Ранковић оцењивао њихове активности, и у периоду нормализације 1954–1956, као и у периодима погоршања односа између Москве и Београда у јесен 1956, крајем 50-их и на самом почетку 60-их година, у потпуности прагматично. Управо је Ранковић после уклањања са власти Н. С. Хрушчова у октобру 1964. сматрао да је неопходно ограничити антисовјетску хистерију у југословенским републичким партијским организацијама до које је дошло јер је ново совјетско партијско руководство „заборавило“ да информише Ј. Б. Тита о узроцима таквог корака.⁶ У то време представници совјетске амбасаде у Београду су намеравали да расправљају о различитим скакљивим темама међусобних односа, између осталог и о посети југословенских делегација СССР-у, пре свега с Ранковићем.⁷

У Москви су се с посебним уважавањем односили према овом политичару. У мају 1965, приликом обележавања 20-годишњице победе у Другом светском рату, лист *Правда* је под насловом „Братство из борбе“ објавио обиман интервју са Ранковићем.⁸ Ипак, совјетски документи из прве половине 60-их година, за сада ограничено доступни истраживачима, не говоре о томе да су одговарајуће службе које су за потребе совјетског руководства

⁵ Планирали су да упуте у Београд новог резидента Министарства унутрашњих послова С. М. Феодосјева с писмом за Јосипа Броза Тита. Редигована варијанта тог писма (без помињања имена Маљенкова) је цитирана на јулском пленуму ЦК КПСС-а 1953. ради стварања повода за хапшење Берије. Оригинални текст обраћања Ранковићу („рукописни текст белешке“ је, претпоставља се, сачинио Берија у име „Маљенкова, Берије и њихових другова“) био је доступан састављачима зборника *Лаврентий Берия, 1953* (погледати: *Лаврентий Берия. 1953. Стеногр. июльского пленума ЦК КПСС и др. док.* (приређивачи В. Наумов, Ю. Сигачёв), Демократия, Москва, 1999, стр. 419, фуснота 142). Детаљније о томе: А. Б. Едемский, *От конфликта к нормализации: советско-югославские отношения в 1953–1956 годах*, Наука, Москва, 2008, стр. 106–108, 111–114, 146–148.

⁶ Архив Југославије (даље: АЈ), ф. 507, IX, 119/1-207.

⁷ Опширније: А. Б. Едемский, „Советско-югославские отношения в 1964–1966 гг. (от заговора против Н. Хрущёва до смещения А. Ранковича)“, *Доклады российских учёных. X конгресс по изучению стран Юго-Восточной Европы (Париж, 24–26 сентября 2009 г.)*, Наука, Санкт Петербург, 2009, стр. 110–111.

⁸ *Правда*, 11 мая 1965, стр. 3.

израђивале аналитичке информације о ситуацији у Југославији, било када говориле о њему као о „наследнику“ Тита.

У јануару 1966. у ЦК КПСС је стигла поверљива информација о смањењу утицаја СКЈ услед спровођења реформи („што се више показивала њена неспособност руковођења у области економије, тим је све више опадао њен ауторитет“). У документу се указивало и на то да се „Титов ауторитет такође умањео, иако не у таквим размерама као ауторитет њему подређених руководилаца. Титу се признају одређене заслуге“. При томе се примећивало да становништво на „самог Тита као носиоца највише власти не баца кривицу за недостатке у економском животу“ (у Хрватској говоре: „Овим смо ми још једном дужни Србима“).⁹

У пролеће 1966. је све говорило о томе да совјетско-југословенски односи настављају да се учвршћују. У свом извештају на XXIII конгресу КПСС-а (28. марта – 4. априла) Брежњев је међу социјалистичке државе с којима је СССР успоставио „добре, братске односе“ сврстао и Југославију.¹⁰ Ранковић је у том моменту предводио југословенску делегацију на том форуму. Његово иступање¹¹ је тих дана постало један од битних догађаја (истовремено с обновом Политбироа ЦК¹² и места генералног секретара).¹³ Лидер КПСС-а Брежњев је нашао времена да се сретне с члановима југословенске делегације и тада је потврдио своју жељу да дође у Југославију у незваничну посету.¹⁴

Улога Ранковића у учвршћивању односа између две земље је била значајна, али не и јединствена. У јуну 1965. је дошло до

⁹ Российский государственный архив социально-политической истории (даље: РГАСПИ), ф. 495, Оп. 277, Д. 21/2, Л. 114.

¹⁰ Исто, Л. 20.

¹¹ Ранковић је наступио 1. априла после министра одбране Р. Малиновског и лидера молдавских комуниста И. Бодула, а пре реферата лидера чилеанских комуниста Л. Карвалана. Потпуни текст иступања: *XXIII съезд Коммунистической партии Советского Союза: Стеногр. отчёт: в 2 т*, Политиздат, Москва, 1966, стр. 428–432.

¹² Предлог је споменут у реферату Брежњева уз ослањање на писма комуниста. Видети: *XXIII съезд Коммунистической партии Советского Союза: Стеногр. отчёт: в 2 т*, Политиздат, Москва, 1966, стр. 98.

¹³ Предлог „московске делегације“ који је изнео први секретар градског комитета Н. Јегоричев су одмах подржали украјински комунисти у говору П. Шелеста (*XXIII съезд Коммунистической партии Советского Союза: Стеногр. отчёт: в 2 т*, Политиздат, Москва, 1966, стр. 126, 137).

¹⁴ Судићи према белешци о тим разговорима коју је сачинила југословенска страна и која је упућена највишем руководству, она је имала рутинско-протоколарни карактер, али је том приликом био постигнут договор о посети Брежњева Југославији (погледати: АЈ, ф. 507, IX. 119/ I-277).

продужене посете Ј. Б. Тита Совјетском Савезу. У последњој декади маја 1966. у Москви је боравио шеф југословенске дипломатије М. Никезић, који се три пута срео са министром иностраних послова СССР-а А. Громиком.¹⁵ Неколико дана пре те посете, 19. маја је потписан југословенско-совјетски споразум за период од 1966. до 1970, који је предвиђао увећање обостраног обима трговине до 2,6 милијарди долара (2,6 пута више него у периоду 1960–1965).¹⁶

У том контексту, посебну пажњу заслужује чињеница да се међу материјалима доступним за истраживаче у руским архивима (Архив спољне политике РФ, РГАНИ, РГАСПИ) не налазе документарна сведочанства о томе да је Амбасада СССР-а у Београду на време била обавештена о критици којој је подвргнут А. Ранковић и југословенски органи државне безбедности на састанцима највишег руководства ЦК СКЈ у другој половини јуна 1966. (на заседањима Извршног комитета ЦК СКЈ 16, 22, 30. јуна, а такође и на саветовањима код Тита 20. јуна).¹⁷ Зато је за Москву била потпуно неочекивана критика на адресу Ранковића и специјалних служби у иступу Јосипа Броза Тита на пленуму ЦК СКЈ (1–2. јула 1966), у извештају специјалне комисије ЦК СКЈ за истраживање рада органа државне безбедности, а такође и иступи других учесника¹⁸ који су селективно објављивани на радију и телевизији и публиковани у штампи. Смена са свих функција Ранковића, који је свега три месеца раније говорио на конгресу КПСС-а, а такође и искључење из ЦК и СКЈ његовог дугогодишњег најближег сарадника С. Стефановића збунили су совјетско руководство и експерте (централна совјетска штампа се ограничила само на објављивање кратке информације о минулом пленуму ЦК СКЈ добијеном од ТАСС-а из Београда).¹⁹

У разговору, 4. јула 1966, са Б. Шиљековићем, који је у ЦК СКЈ био задужен за међународне везе, амбасадор СССР-а у Југославији А. Пузанов је приметио да је и КПСС био у сличним ситуацијама кад је служба државне безбедности покушавала да постави себе изнад партије. Пузанов је замолио да се совјетском руководству пошаље информација која би разјаснила основне мо-

¹⁵ АЈ, ф. 507, IX. 119/ I-277. Исто: 119/ I-282.

¹⁶ Архив внешней политики РФ (даље: АВП РФ), Ф. 202, Оп. 30а, Папка 150, Д. 2, Л. 26, 39–43.

¹⁷ Детаљније о тим састанцима: I. Dragović, *n. d.*, стр. 83–109.

¹⁸ *Борба*, 2. јул 1966, стр. 1–5.

¹⁹ *Правда*, 3 июля 1966, стр. 4.

менте „које ЦК СКЈ сматра битним у том случају“, односно зашто је „дошло до смене истакнутог руководиоца СКЈ који је био познат и у другим братским партијама“.²⁰

У очекивању подробнијих вести из Београда, експерти за међународне односе ЦК КПСС-а су путем ТАСС-ових канала прикупљали реакције западне штампе на дешавања у Југославији. Тако је у редакцијском тексту „Држава у држави“ у париском *Монду* од 2. јула²¹ препричана званична оптужба на Ранковићеву адресу, а акције југословенског партијског руководства су оцењиване као борба за власт. Исказана је претпоставка да је Ранковић могао да покуша „да убрза пут ка власти“, пошто је „већ одавно сматран најподеснијим кандидатом за могућег наследника маршала Тита: и у тим околностима је имао предност над Кардељем“.

Разматрајући односе унутар највишег руководства земље почетком 60-их година у контексту дискусија између присталица и противника централизације власти, аутори чланка су закључили да су 1965. противници почели да стичу предност настојећи да обезбеде прелаз ка тржишној привреди. Коначно, та реформа је требало да постави полицију на своје место (јер је настојала да „контролише с врха до дна политички живот“) и одреди улогу свих друштвених организација, пре свега комунистичке партије у Југославији. У исто време, присталице тог курса (на пленуму осуђени „полицајци и политичари“), према мишљењу листа, настојали су да се реванширају сматрајући да ће „реформе дати такве резултате да ће власт бити принуђена да се у већој мери врати 'ортодоксним методама' владања“.²²

На сличан начин су коментарисана збивања и у редакцијском тексту „Потрес у Југославији“ објављеном у *Њујорк тајмсу* 4. јула 1966.²³ Истичући да је победио „главни теоретичар југословенског неоортодоксног социјализма“ Е. Кардељ, аутори чланка су говорили о „личном сукобу између Кардеља и Ранковића“ који их је одавно учинио „симболима дијаметрално супротстављених приступа југословенским проблемима“. У чланку се говорило да је „Србин Ранковић“ био „главни у табору присталица централизације у Југославији“ где би Србија играла „доминантну улогу над ма-

²⁰ АЈ, ф. 507, IX. 119/ I-284. Детаљније: Ђ. Tripković, *n. d.*, стр. 141.

²¹ „Монд“ о решеним ЦК СКЈ, РГАСПИ, ф. 495, Оп. 277, Д. 65, Л. 65–67.

²² РГАСПИ, ф. 495, Оп. 277, Д. 67, Л. 65–67.

²³ „Њу-Йорк тајмс“ о положеним у Југославији, Исто: Л. 62–64.

њим републикама, посебно Хрватском и Словенијом", а „Словенац Кардељ – присталица децентрализације и акција које би повезале југословенски социјализам са широком економском и политичком демократијом". У чланку се закључивало да би резултат економских реформи у Југославији требало да буде „успостављање велике слободе дејстава националних предузећа и значајно већих права југословенских република", као и плодотворне сарадње између западних инвеститора и руководиоца југословенских предузећа. А у политичком животу ће бити убрзана демократизација процеса доношења одлука и увећаће се број људи који ће „утицати на развој националне политике".²⁴

Дисонанцу у оцене западне штампе је унео чланак коментатора *Вашингтон поста* А. Шуба „Значај пада Титовог наследника још није јасан", објављен 4. јула 1966.²⁵ Аутор је обратио пажњу на читав низ околности које се нису уклапале у шему просте борбе за власт или сукоба између либерала и конзервативаца (коју је Тито изложио, а прихватила западна штампа), напоменувши да ниједан од познатих реформатора није иступио на пленуму. Аутор је, такође, негирао да „Ранковићева група" има јасну политичку платформу. Према мишљењу А. Шуба, тај проверени политичар ће остати „један од најзагонетнијих југословенских лидера". Репутацију просовјетског политичара је заслужио делимично зато што говори руски, а такође и због „неких његових говора из времена меденог месеца између Тита и Хрушчова". Упоредо с тим, аутор је напомињао да је управо Ранковић био неумољив „приликом елиминације присталица КОМИНФОРМА-а 1948, после раскола између Тита и Стаљина". Аутор је под сумњу ставио и српски национализам и просрпске позиције А. Ранковића. Навео је и карактеристику коју је о њему оставио бивши амбасадор САД-а у Београду Џорџ Кенан, који га је назвао представником „здравог духа, разумног, реалног, ослобођеног од марксистичких идеолошких стега које су... и даље ограничавале поглед на свет Тита и таквог 'релативног либерала' као што је био Едвард Кардељ". Ставивши под сумњу слику Ранковића као „присталице тврде руке", А. Шуба је напомињао да је почетком 60-их година управо он дозволио М. Ђиласу да на неко време изађе из затвора на часну реч.

²⁴ Исто: Л. 64.

²⁵ „Вашингтон пост" о положеним у Југославији. ТАСС. Вашингтон, 1966. 4 јула; Исто: Л. 56–61.

При томе се 1954. (ту се Шуб позивао на сведочанство самог Ђиласа) Ранковић „једини из ранијег уског круга у партији није трудио да га угуши марксистичком фразеологијом и страхом од власти партије“, а „разговарао је с њим људски и апеловао да избегава директан сукоб с Титом“ како би се сачувало јединство руководеће групе настало још у „партизанско доба“.

Аутор чланка је анализирао и могуће последице минулих догађаја („питање наследника“ које се чинило решеним сада поново „изгледа отвореним“). Оцењујући шансе Едварда Кардеља да заузме највишу позицију у СКЈ и СФРЈ као „сумњиве“ („тај повучени Словенац који подсећа на учитеља да ли је у стању да наследи Титову мантију“), коментатор је претпостављао да сада наследника треба тражити у редовима млађих политичара. Истовремено је сматрао да би Титова власт могла бити дуга уколико он сачува „такву животну енергију и политичку проицљивост“. У том случају његовим потенцијалним наследницима остаје да „узалуд чекају као што је то чекао Ранковић“. Показавши сву слојевитост онога што се десило, аутор је претпоставио да ће наредне недеље помоћи да се утврди „тачан значај пада Ранковића“ који, по његовом мишљењу, може да означи и тријумф и пораз реформи; да се покаже као прост инцидент у текућој борби за власт или као важан преврат у односима између народа Југославије; а уз то и „просто нејасним путоказом на цик-цак путу, јединственом у својој средини и по суштини ствари не у супротности са правцем послератног развоја Југославије“.²⁶

У секретаријату председника Тита су пажљиво пратили реакције низа партијских организација на пад Ранковића.²⁷ Озбиљних протеста у земљи није било: информације су сведочиле о једнодушној сагласности са одлукама донетим на пленуму ЦК. Југословенски лидер је одлучио да појача свој успех још једним јавним наступом, изабравши за то сусрет с представницима утицајне масовне организације ветерана народноослободилачке борбе у Ју-

²⁶ РГАСПИ, ф. 495, Оп. 277, Д. 67, Л. 61.

²⁷ АЈ, Ф. 507, II/28, Прилог 214, Информација о садржају телеграма упућених другу Титу 2. јула поводом IV седнице ЦК СКЈ; Информација о садржају телеграма упућених другу Титу 5. јула поводом IV седнице ЦК СКЈ; Информација о садржају телеграма упућених другу Титу 8. јула поводом IV седнице ЦК СКЈ; Изводи из телеграма и писам упућених Централном комитету и другу Титу поводом одлука на IV седници ЦК СКЈ (захтеви, сугестије, оцене и мишљења), Београд, 20 јула 1966; Списак примљених депеша поводом донетих одлука на IV седници Централног комитета СКЈ од 1/2. јула 1966.

гославији 1941–1945. која је имала око милион чланова. На пријему посвећеном годишњици устанка у Југославији против фашистичког окупатора, Ј. Б. Тито је подвукао да жали за својим дугогодишњим сарадником А. Ранковићем (назвавши га његовим партизанским именом „Марко“), али да је судбина Партије, народа и реформи важнија.²⁸

Подршка унутар земље је југословенском председнику била неопходнија од одобравања у иностранству. Није журио да званично информисе совјетско руководство о околностима Ранковићеве смене, али није ни бежао од објашњења. Десет дана након пленума, 12. јула, током опширног разговора с амбасадором СССР-а у СФРЈ (време ручка је било утврђено три недеље раније). Тито је први започео разговор о Ранковићу, подробно изложивши оно што је његовом саговорнику било познато из југословенских медија. Тито је подвукао да народ и Савез комуниста подржавају донете одлуке и „да му је сад много лакше пошто има много мање разлога за неспокојство него пре неколико дана“. Тито је замолио Пузанова да Брежњеву пренесе позив да посети Југославију средином или током друге половине септембра („у добро време за лов на јелене“).

Совјетског амбасадора је пре свега интересовало да ли су истините оптужбе на адресе Ранковића и Стефановића да су намеравали да измене спољну политику земље. Он је такође питао да ли ће њихова смена утврдити улогу СКЈ у друштву. Објашњавајући своје активности, Тито је користио исте тезе као и неколико дана раније на пријему ветерана. Примедба А. Пузанова о Ранковићу („чини се да је деловао по принципу, што горе – то боље“) дала је повода југословенској страни да помисли да је амбасадор разумео своје домаћине. Код Југословена је остао утисак да је „током разговора Пузанов демонстрирао уздржану подршку одлукама Четвртог пленума, усредсређујући пажњу на то да је он сагласан с тим како је (у Југославији – прим. аут.) одређено место орана државне безбедности у друштву“.²⁹

Кроз неколико дана представници совјетске амбасаде су добили могућност да у разговору са чланом ЦК СКЈ који је управљао

²⁸ *Борба*, 6 јун. 1966, стр. 2.

²⁹ АЈ, Kabinet predsednika Republike, 1-3-a/SSSR, Zabeleška o razgovorima sa sovjetskim ambasadorom Puzanovom na Brionima, 12 jula 1966.

Народном банком СФРЈ Н. Миљанићем провере Титова казивања. Високопозиционирани чиновник је окарактењрисао дешавања 1. и 2. јула као победу курса демократије и самоуправљања. Према његовим речима, „Ранковић и његови истомишљеници су били присталице чврстог администрирања, настојали су да све држе у својим рукама и хтели да у партији успоставе чврсту дисциплину и да потчине партију и њену организацију уском кругу људи”.³⁰

Почетком августа 1966. (тачније 2. августа) на сто совјетских руководилаца је стављен тајни извештај³¹ с оценама јулских догађаја као „резултата победе присталица либералних, прозападних тенденција у руководству СКЈ чији је изразити представник Е. Кардељ”. У документу се говорило о дугогодишњој борби која је започела још 1958–1961. између „присталица такозваног система самоуправљања и оријентације на помоћ Запада... и присталица управљања народном привредом и ширења сарадње са социјалистичким земљама, а под контролом СКЈ и државног апарата”.³² Тезу о томе да је Ранковић био присталица зближавања са СССР-ом и другим социјалистичким земљама, да је иступао против уступака Западу и убрзаних реформи се понављала у документу неколико пута као и наведена карактеристика Кардеља. Присталице прозападних тенденција развоја земље, по мишљењу аутора документа, биле су многобројне, а број оних који су им се супротстављали ограничен.³³

³⁰ РГАСПИ, Ф. 495, Оп. 277, Д. 67, Л. 51–52.

³¹ Исто, Д. 21/2, Л. 109–112.

³² У појединостима се указивало: „Различити приступи југословенских другова управљању унутрашњом и спољном политиком су се називали још 1958–1961. у вези с заостравањем економских проблема у земљи... Кардељ и секретар ЦК СК Хрватске Бакарић иступили су тада са захтевом за обраћање САД за помоћ... У то време је Кардељ имао јаку подршку у земљи”. Такође се говорило да „се Ранковићева група ослања у основи на чланове ЦК СК Србије, Црне Горе, државну безбедност, представнике Савеза бораца и део синдикалних руководилаца” (РГАСПИ, Ф. 495, Оп. 277, Д. 67, Л. 109).

³³ Међу присталице су убрајани председник Савезне скупштине Кардељ, председник Савезног извршног већа Стамболић, потпредседник, председник Комисије за међународне друштвено-економске и политичке односе К. Поповић, секретар Савезне конференције Социјалистичког савеза радног народа Југославије М. Поповић, секретар ЦК СК Хрватске, члан Извршног комитета СКЈ Бакарић, државни секретар за иностране послове Никезић, секретар загребачког градског комитета Трипало, представници Словеније Мачек, Абвел, Попит, Ерман, Бунс. У табору противника су били бивши потпредседник Ранковић, руководилац југословенских синдиката Вукмановић и бивши руководилац органа безбедности Стефановић (РГАСПИ, Ф. 495, Оп. 277, Д. 67, Л. 110).

Аутори анализе су сматрали да је један од разлога конфликта особеност карактера југословенског лидера, посебно „његова лична сујета“. У објашњењу се указивало да је Ј. Б. Тито био незадовољан одлукама Извршног комитета ЦК СКЈ донетим на иницијативу А. Ранковића „о ослобођењу Тита од неких другостепених послова у СКЈ и држави као израженој бризи за његово здравље“. Однос између Тита и Ранковића је описиван на следећи начин: „Сматрајући себе Титовим наследником, у последње време је почео да се понаша независно и самоуверено, ређе се саветовао с Титом, у приватним разговорима је себи дозвољавао критике на његову адресу. У односу на органе безбедности Ранковић је појачао своју личну контролу. А то је, као што видимо, изазвало страх код Тита да ће органи безбедности изаћи из сфере његовог утицаја и поставити снага која ће стајати изнад СКЈ и државног апарата.“ У документу се, ослањајући се на информацију чији извор није наведен, говори да је „Ранковићева судбина и судбина његове групе била решена још пре његовог одласка на XXIII конгрес КПСС“. Непосредан разлог Титових корака аутори анализе су видели у опасности од пропасти економских реформи које су спровођене у земљи од јула 1965. и „проблема који су настали у вези с тим“. По њиховом мишљењу „кад је постало очигледно да предузете мере на плану неограничене децентрализације управљања економијом неће довести до жељених резултата“, њихови иницијатори су „одлучили да се обрачунају с присталицама умеренијег и опрезнијег курса“.

У опширној карактеристици Ранковића коришћени су најповољнији изрази који су коришћени унутар совјетске партократије: „залагао се за учвршћивање улоге партије и државних органа у свим сферама активности“, противио се Кардељу у периоду кад су се „у вези с критиком на адресу СКЈ оличену у Изјави Московског саветовања 1960. несугласице међу основним групама заостриле“. Кардељ је настојао да се на изјаву да „хитан, оштро изражен одговор“, а Ранковић је био против брзине и оштрине. Био је против уступака Западу и залагао се за потпуну подршку спољној политици СССР-а по многим међународним питањима... Ранковић је кривио Кардеља за многе теоријске грешке у које се „он сам запутио“ и које су довеле СКЈ у изолацију, настојао је да исправи те грешке и приближи се позицији КПСС-а. Без обзира на критике које су стизале од КПСС-а, он се изјашњавао за зближавање са СССР-ом и другим социјалистичким земљама, за неопходност учешћа на ме-

ђународним саветовањима комунистичких и радничких партија. Кардељ је истрајавао на својим погрешним теоријским ставовима, настојећи да утврди везе са Западом.³⁴

У закључку анализе аутори су поновили да ће у коначном скору уклањање Ранковића одговарати САД-у: „либералне снаге у Југославији, према америчким оценама, су задобиле `велику и, може бити, одлучујућу победу' над просовјетским конзервативним снагама".³⁵

Селективно отворени архиви америчких обавештајних служби говоре да су ситуацију на сличан начин процењивали и аналитичари Ције (CIA). Они су користили исте изворе (иступе југословенских политичара који су у медијима осуђивали Ранковића) и сусретали се с Југословенима. Унеколико се разликовао избор саговорника. Совјетске дипломате су по правилу тражиле саговорнике међу присталицама линије Коминформа и представницима државно-партијског апарата – присталицама командно-административног модела, а Американци претежно међу директорима и чиновницима либералних погледа. У целини, описи догађаја који су се десили у југословенском врху и анализа у стилу реал-политике, готово лишени идеолошких представа, били су карактеристични за обе стране. Истовремено, сасвим природно су постојале и одређене разлике повезане пре свега с тим ко је, када, где и у каквом друштвено-политичком контексту припремао те или друге документе, а такође и с тим какве су укусе и навике ограниченог круга корисника информација аутори морали имати у виду.

Оцена ситуације у Југославији коју је урадила Управа за обавештајне информације Ције је објављена у специјалном броју недељног билтена који је изашао 5. августа 1966. године. Документ је подељен на неколико делова и има врло прецизну структуру: после увода – својеврсног резимеа, следили су делови „Свргавање Ранковића", „Мотиви Ранковића", „Улога тајне полиције", „Обрачун с СДБ", „Национални антагонизми", „Конзервативизам против либерализма", „Реформа партије", „Наслеђе", „Перспективе".³⁶ У америчкој интерпретацији догађаји из јула 1966. су посматрани

³⁴ РГАСПИ, Ф. 495, Оп. 277, Д. 67, Л. 110.

³⁵ Исто, Л. 51-52; Д. 21/2, Л. 112.

³⁶ Yugoslavia – the Fall of Rankovic, *Current Intelligence Weekly : Special Re-port*, Central Intelligence Agency (Directorate of Intelligence). URL: http://www.foia.cia.gov/docs/DOC_0000720786/DOC_0000720786.pdf. Документ је постао доступан у фебруару 2002. (без једне стране). Објављен је на српском језику (*Dokumenta CIA o Jugoslaviji 1948-1953*, priredio prof. dr Momčilo Pavlović, Beograd, 2008, str. 225-232).

кроз призму сукоба између „либерала и конзервативаца“, при чему у групи „конзервативаца“ Американци нису убрајали само Ранковића и његове присталице већ су сматрали да су то и „многи нижи партијски функцинери“, чак и ако нису идентификовани као Ранковићеве присталице, али „не подржавају Титову политику децентрализације државног апарата и прихватања економских решења“. Ти „централисти“ који су се ослањали на снагу и утицај партије су почели да губе своје позиције у власти и да коче реформе, чак и када то контрадејство децентрализације није откривало.

У америчким документима је већа пажња посвећена перспективама развоја ситуације. Аутори су сматрали да „смена Ранковића и његових кључних људи рашчишћава пут за даље промене“ уводећи у реформе „мноштво младих либерала у партији, које су блокирали конзервативци“ и дозвољава ширење „јавности у политичком и економском животу Југославије“. Они су сматрали да ће касније бити „прецизније одређене функције партије и владе, дат импулс спровођењу политике у оквиру које нико, сем Тита, неће моћи да држи главна места у партији и у влади што ће омогућити спровођење честе ротације кадрова“, а чланство у СКЈ „више неће бити основни критеријум за заузимање високих дужности у влади и економском животу“.³⁷

Експерти Ције су настојали да комплексно представе последице смене А. Ранковића. Они су подвлачили да је „уклонивши свог очигледног наследника... Тито започео хитну реорганизацију владе и партије... иницирао друге кораке усмерене ка убрзању његове либералне политике“. Такође, амерички стручњаци су предвиђали и будућу кризу режима: „поново се развила борба ко ће бити Титов наследник, вратило се у арену национално питање, статус и утицај бивших партизана су умањени“. Указивало се на то да ће „у случају смрти или губитка радне способности Тита, та питања бити извори сурове политичке нестабилности“.³⁸ На тај начин, како су сматрали у Москви, јула 1966. у Југославији су победили противници Ранковићевог курса и земља се креће ка Западу, а амерички аутори су у томе видели не само шансу за спровођење реформи у Југославији у циљу увођења демократије и тржишне

³⁷ *Dokumenta CIA o Jugoslaviji*, str. 230.

³⁸ *Исто*, стр. 226.

привреде већ и перспективу раста конфликта и нестабилности у тој земљи.

Припрема за посету Југославији (22–25. септембра 1966) Л. Брежњева и Ј. Андропова³⁹ по свему судећи је била разлог појаве другог документа на ту тему који је предат врху државе пре посете. Очигледно, његови аутори су били део „структура силе“, али нису били специјалисти за Југославију.⁴⁰ Анализа тог документа показује да је настао с намером корекције негативних оцена дешавања у Југославији, умањења значаја Ранковићевог пада и убеђивања совјетског руководства у неспорну жељу Јосипа Броза Тита за утврђивањем режима и монополистичке позиције СКЈ. Изгледа да су аутори добили и користили аналогни текст западних обавештајних служби из кога су преузели поједине идеје и аргументације, чиме се објашњава очигледна еклектичност текста.

С акцентом на „сведочењу једног од амбасадора земаља НАТО у Београду“, указивало се да је пленум на коме је био смењен Ранковић сазван „у вези с проблемом избора Титовог наследника, озбиљним несугласицама унутар ЦК СКЈ по питањима праваца даљег развоја управљања државом, руковођења партије економским животом земље, а такође и у вези с нараслим националистичким тенденцијама у Југославији“. Аутори су сматрали да Тито није веровао „у могућност реакције јавности, органа државне безбедности и вероватно Српске републике“.⁴¹ Пажња је усмерена на то да је Ј. Б. Тито у својим иступима „избегао сваки спомен о проблему наследства и само је овлаш додирнуо питање фракционог карактера борбе за власт и њених нежељених националистичких сенки. Он се трудио да оправда већи део службеника органа државне безбедности, очигледно, верујући да ће њихове услуге још бити потребне ради очувања власти партије.“⁴²

³⁹ Ј. Андропов је био у саставу делегације коју је предводио председник Президијума Врховног совјета СССР-а Л. Брежњев у време посете Југославији и његовог сусрета с Ј. Б. Титом у септембру 1962, чијим је током и резултатима био посебно задовољан. (А. М. Александров-Агентов, *От Коллонтай до Горбачёва*, Междунар. отношения, Москва, 1994, стр. 19–20).

⁴⁰ РГАСПИ, Ф. 495, Оп. 277, Д. 21/2, Л. 105–108; Документ ОП. Вх. № 3216 от 20 септембра 1966 г.

⁴¹ Преведено је буквално. По свему судећи, то је несрећни превод с једног од западноевропских језика, што даје основу да се закључи да документ није припреман у Амбасади СССР-а у Београду или од експерата у Москви, већ међу стручњацима који су били далеко од југословенских проблема (РГАСПИ, Ф. 495, Оп. 277, Д. 21/2, Л. 106).

⁴² Исто.

Аутори материјала, констатујући јак утицај либералних идеја у Југославији, а тиме и у ЦК СКЈ, диференцираније су него у анализи од 2. августа изводили разлике између конзервативног приступа „ретроградног“ Ранковића и тврде, али еластичније позиције Тита, који је настојао да сачува контролу над Партијом и земљом. Указивано је на то да је југословенски лидер „сасвим одлучан да стави тачку на те кратковиде кораке који би могли да доведу у опасност... контролу партије над влашћу. Ранковић је (према њиховим оценама – прим. аут.) несумњиво делио такво мишљење, али би спроводио ретроградне и репресивне мере, које би само могле да ојачају бунт у народу и националистичке сепаратистичке тенденције“. Аутори анализе су такође примећивали да сагласност Ранковића „са сопственом сменом и признање својих грешака и морално политичке одговорности за деловање органа државне безбедности“, а такође и његова изјава о томе да су „све активности спровођене у интересу партије, може бити моћан стимуланс за оне који настоје да умање непосредну улогу партије у економији и власти“. ⁴³ И то су безусловно морале да поздраве присталице партократије у совјетском руководству.

Документ је имао и упориште у незваничном мишљењу шефа југословенске дипломатије М. Никезића које је изнео 5. августа да су „злоупотребе од стране државне безбедности послужиле више као повод, него као узрок коначног обрачуна“, такође и као „повод за предузимање одлучних корака у циљу превазилажења раскола који се назирао годинама раније“. Управо један од делова документа („ти догађаји су погодовали даљој либерализацији“ и Југославија се „неповратно креће пре ка некакавом облику социјалдемократије, него ка ка социјализму у марксистичком значењу те речи“) јавно је противречио томе што је говорило југословенско руководство. Следећи део, иако је проистекао из претходног, понављао је тезу из анализе од 2. августа: „То није толико борба за власт између појединих лица, колико је сукоб између идеја и тенденција“. ⁴⁴

Припрема препорука за Ј. Б. Тита како треба да представи „Ранковићев случај“ на предстојећим разговорима с Л. Брежњевом и Ј. Андроповом била је један од централних задатака југо-

⁴³ Исто, Л. 106–107.

⁴⁴ Исто, Л. 107–108.

словенских експерата. Судећи по честом помињању имена А. Ранковића у контактима са совјетском страном и у Москви и у Београду, било је јасно да ће питање минулих кадровских промена у југословенском руководству бити постављено међу првима на предстојећим разговорима.⁴⁵ Ипак, пажљива анализа материјала Амбасаде СФРЈ у Москви и југословенског министарства спољних послова у Београду је дозвољавала експертима међународне комисије ЦК СКЈ да закључе да у Совјетском Савезу, без обзира на однос према Ранковићу као према „главном заговорнику сарадње са социјалистичким земљама“, сматрају да се спољнополитички курс Југославије „у основи неће мењати јер су сви југословенски фактори заинтересовани за сарадњу са СССР-ом“. Експерти су Титу скренули пажњу на то да већина утицајних људи на совјетској страни тежи да „се у одређеном облику дистанцира од Ранковића и тврђења западне штампе да је он био главни присталица пријатељства са СССР-ом“. Као илустрацију су наводили примере Ј. Бернова, сарадника ЦК КПСС-а, задуженог за везу с СКЈ („Никад нисмо посебно обрађивали Ранковића и увек смо слушали шта говори друг Тито на чије иступе о улози партије и комуниста данас гледам с поштовањем“) и секретара ЦК КПСС-а П. Демичева („друг Тито својим ауторитетом сам обезбеђује јединство унутар система, чак и под притиском две различите тенденције у партији“).⁴⁶

Уваживши препоруке експерата Тито се постарао да благовремено смањи напетост у вези са „Ранковићевим случајем“, а и да истовремено обезбеди успех кампање притиска на његове присталице (у то време на пленумима републичких и локалних партијских организација Савеза комуниста се говорило о искључењу Ранковића из редова СКЈ). Неколико дана пре пријема совјетске делегације, искористивши свој сусрет с амбасадором Пољске Народне Републике у СФРЈ А. Малецким, југословенски лидер је још једном изложио своје погледе на перспективе односа са социјалистичким земљама, подвлачећи да се они који предвиђају промене југословенског спољнополитичког курса налазе у заблуди: „Више од свих, ја сам се залагао и залажем се сада за утврђивање и развој пријатељских односа са социјалистичким земљама... Курс

⁴⁵ АЈ, Kabinet predsednika Republike, I-3-a/SSSR, Teme za koje sovjetski sagovornici mogu pokazati interes, str. 1–2, Ambasada SFRJ, Moskva, 3. septembra 1966. god.

⁴⁶ АЈ, Kabinet predsednika Republike, I-3-a/SSSR, Informativni material o SSSR i Jugoslovensko-Sovjetskom odnosima (povodom posete L. I. Brežneva), Beograd, 21. septembra 1966.

према Совјетском Савезу и осталим социјалистичким земљама се не мења и не може се променити". То је несумњиво учињено и због тога што се није сумњало да ће о разговору бити обавештена и совјетска амбасада (заиста, Малецки је о разговору обавестио 20. септембра)⁴⁷ и високи гости.

Совјетска страна се пред посету понашала нервозно. Још 29. августа Амбасада СССР-а у Београду је уложила протест због публикувања, без сагласности с Москвом, саопштења Танјуга⁴⁸ о предсојећој посети Брежњева. Амбасадор СФРЈ у Москви Д. Видић⁴⁹ је 16. септембра, анализирајући понашање партнера, у својој депеши Београду писао да „необично дуг рок који је био потребан за утврђивање времена посете, жалба А. Пузанова на објављивање информације у медијима о посети Брежњева и његов одлазак на одмор, жалба на однос према последњој совјетској групи (партијски руководиоци – прим. аут.) која је била на одмору у Југославији и сл... сведоче да овде, до јучерашњег дана нису били сигурни да ли ће уопште доћи до посете." Д. Видић је претпоставио да је совјетска страна, после онога што јој је постало познато о одлукама последњег пленума ЦК СКЈ,⁵⁰ сабирала „плусеве и минусе" предстојеће посете.

Свега неколико дана пре посете, у Москви су за њу пронашли одговарајућу форму дефинишући програм посете. Амбасадор Пузанов је 21. септембра, на основу термина посете Брежњева Будимпешти, утврдио да он жели своју посету да учини „максимално радном" и да одустаје од заједничког лова (раније је амбасадор посебно ишао у Титову резиденцију на Брионима да би се о томе

⁴⁷ РГАСПИ, Ф. 495, Оп. 277, Д. 21/2, Л. 103–104.

⁴⁸ АЈ, Kabinet predsednika Republike, I-3-a/SSSR, Zabeleška o razgovoru M. Pavićevića, zamenika državnog sekretara za inostrane poslove sa A. Puzanovim, ambasadorom SSSR, dana 29. avgusta 1966. godine. Интересантна је и чињеница да је у Титовом секретаријату белешка М. Павићевића, заменика државног секретара за иностране послове, о разговору с амбасадором Пузановим подвргнута озбиљној редакцији. Фактички, она је била поново написана и у тој редакцији показана аутору 7. септембра, што је сведочио о посебној Титовој пажњи према свему што се тицало предстојеће посете. (Видети: Iz zabeleške o razgovoru M. Pavićevića, zamenika državnog sekretara za inostrane poslove sa ambasadorom SSSR A. Puzanovim, 29. avgusta 1966. godine)

⁴⁹ Он није успео да се сретне с Брежњевом до његовог одласка у Украјину, одакле је планирао да долети у СФРЈ и југословенски амбасадор је сматрао да је то учињено намерно.

⁵⁰ АЈ, KPR, I-3-a/SSSR, Depeša druga Vidića iz Moskve, 16. septembra 1966. Амбасадор СФРЈ Д. Видић је имао у виду пленум ЦК СКЈ 14–15. септембра на коме је Ранковић искључен из СКЈ.

договорио). Подвукао је „жељу друга Брежњева да има што више могућности за разговор с другом Титом, како у форми рада читаве делегације, тако и у четири ока“. Из Пузановљевих речи се могло схватити да Брежњев тај сусрет види као размену мишљења „два генерална секретара“.⁵¹ Следећег дана је амбасадор предао текст поруке Брежњева Титу с прецизирањем детаља посете.⁵² Отказавши одлазак из Београда, совјетски лидер је давао повод мишљењу да не подржава у потпуности Титов однос према Ранковићу и његовим сарадницима.

На самом почетку првог дана разговора у Београду, 23. септембра, Тито је поново изложио своју верзију Ранковићеве смене. Његови партнери нису расправљали о тој теми, већ су као и претходне године, акценат ставили на међународна питања – рат у Вијетнаму и акције САД-а, културна револуција у Кини и однос кинеског руководства према светској политици и међународном комунистичком покрету.⁵³

Тек на крају другог дана консултација у Добановцима, Брежњев се вратио на питање Ранковића. Отворено се узбудивши (југословенски стенограм разговора показује да је пажљиво би-рао речи), генерални секретар КПСС-а је напоменуо „да би хтео разговарати о деликатним стварима“ и да га „не треба схватити погрешно“, после чега је фактички замолио Тита за подршку против „Косигина и других“.⁵⁴ Тиме је Брежњев потврдио своје претензије на „беспоговорно лидерство у совјетском руководству“, ⁵⁵ исто-

⁵¹ АЈ, КРР, I-3-а/СССР, Beleška u vezi sa programom boravka Leonida I. Brežnjeva, Beograd, 21. septembra 1966.

⁵² АЈ, КРР, I-3-а/СССР, Tekst poruke Brežnjeva drugu Predsedniku koju je uručio Ambasador Puzanov, 22. septembra 1966.

⁵³ АЈ, КРР, I-3-а/СССР, Zabeleška o razgovorima vođenim između Predsednika SFRJ, generalnog sekretara SKJ druga Tita sa generalnim sekretarom KPSS Brežnjev-im, na dan 23. i 24. septembra 1966. godine u Beogradu, str. 2–9.

⁵⁴ Исто, стр. 19.

⁵⁵ Неопходност смене Н. Хрушчова у октобру 1964. је заснивана на његовом стилу руковођења, што је било зацртано у одлуци Президијума ЦК КПСС-а. „Вопросы, возникшие в Президиуме ЦК, и о мерах по восстановлению ленинских принципов коллективного руководства в деятельности ЦК КПСС“ от 13–14 октября 1964 г. У њој се указивало да је „друг Хрушчов заузимајући места првог секретара ЦК КПСС-а и председника Савета министара СССР-а у својим рукама концентрисао велику власт и у низу случајева изашао испод контроле ЦК КПСС и престао да делује у складу с мишљењем чланова Президијума ЦК и чланова ЦК КПСС-а“. У другој тачки се истицала потреба раздвајања те две функције. (Видети: Никита Хрущёв, 1964. *Стеногр. пленума ЦК КПСС и др. док.*, сост. А. Н. Артизов и др., Москва, 2007, стр. 231, Док. № 13). Нередиовану варијанту те одлуке М. Суслов је прочитао увече 14. октобра на пленуму ЦК КПСС-а (исто, стр. 375), а 11. новембра у разговору с амбасадором А. Пузановим, Ј. Б.

времено дајући *карт бланш* Титу за даљу репресију над Ранковићевим присталицама. У југословенској белешци са разговора, речи генералног секретара ЦК КПСС-а су биле представљене на следећи начин: „Он лично сматра да су акције у односу на Александра Ранковића наша унутрашња ствар. То никако не утиче на наше односе... Проблем Александра Ранковића у СССР неће постојати”.⁵⁶ На самом крају разговора, прешавши на разматрање међусобних односа, Брежњев их је повезао с развојем ситуације у Југославији, изразивши забринутост да СКЈ може изгубити своје командне позиције. Самим тим је поново саговорницима отворено казао да су у Москви спремни да затворе очи на „случај Ранковић” уколико Тито гарантује очување монополских позиција власти комуниста код себе у земљи.⁵⁷

У циркуларном писму представницима СФРЈ у иностранству („за личну информацију и оријентацију”), које је припремљено у Титовом секретаријату, били су наведени основни резултати Брежњевљеве посете. Прворазредна пажња је била посвећена реакцији совјетске стране на ситуацију у Југославији. У појединостима се указивало да је „друг Председник” упознао саговорнике „с резултатима и проблемима наше друштвено-економске реформе, посебно подвлачећи њихов социјални аспект, место и улогу партије, објаснио одлуке Четвртог пленума ЦК СКЈ и основни смисао предстојеће реорганизације ЦК СКЈ”. Преносило се, такође, да Брежњев сматра „одлуке Четвртог пленума нашим унутрашњим послом и да се потпуно дистанцира од Ранковића. Он је изразио забринутост, која је и раније постојала, у односу на Програм СКЈ, развој нашег система и улогу СКЈ, али је подвукао, да то неће утицати на развој наших односа у будућности”.⁵⁸

Продужена посета Едварда Кардеља СССР-у у октобру 1966. учврстила је совјетско руководство у уверењу да промене које су се десиле у Југославији и нису биле толико суштинске. У опширном

Тито је изјавио да је за њега „ново совјетско руководство” – Л. Брежњев и А. Косигин.

⁵⁶ АЈ, КРР, I-3-a/SSSR, Zabeleška o razgovorima vođenim između Predsednika SFRJ, generalnog sekretara SKJ druga Tita sa generalnim sekretarom KPSS Brežnjev-им, na dan 23. i 24. septembra 1966. godine u Beogradu.

⁵⁷ Исто, стр. 19–21.

⁵⁸ АЈ, Kabinet predsednika Republike, I-3-a/SSSR, Nacrt telegrama Predstavništvu SFRJ.

извештају о боравку Кардеља⁵⁹ упућеном ЦК КПСС-у су истакнути најсадржајнији иступи југословенског теоретичара (у званичним наступима, током разговора и у незваничној комуникацији). Они нису потврђивали сумње у његову оријентацију ка Западу. Тих дана се тај либерални представник југословенске елите изјашњавао у корист тешњих совјетско-југословенских контаката „у циљу узајамног обogaћења искуствима у свим областима друштвеног живота“; критиковао је политику руководства Народне Републике Кине, указујући да „егоцентрични и неодговорни ултрарадикализам... не само што није дуговечан и слаб, већ представља и један од најозбиљнијих извора из кога црпе снагу антисоцијалистички носиоци политике силе“. У реферату цитирана фраза из иступа Е. Кардеља у Бакуу („Можете бити уверени да у лицу Југославије Совјетски Савез има верног пријатеља, спремног на сарадњу у свим областима“)⁶⁰ потврђивала је уверење совјетске стране да оштар преврат ни у спољној политици СФРЈ у целини ни у совјетско-југословенским односима посебно не треба очекивати.

У децембру 1966. на Пленуму ЦК КПСС-а, у саопштењу о међународном положају Брежњев је подробно говорио о Југославији. У многоме је поновио сценарио минулих разговора у Београду, ставивши акценат на улогу СКЈ, прећуткујући „Ранковићев случај“. Поново, као и у реферату на XXIII конгресу КПСС-а у марту, Брежњев је СКЈ убројао у ред „братских партија“ на чијим конгресима су у последње две године били представници КПСС-а. Генерални секретар је повољно оценио улогу СФРЈ у међународним односима („по правилу подржавају политичке акције Совјетског Савеза“), приметивши да у последње време та земља „исказује све већу склоност ка успостављању контаката по линији партије“. Говорећи о недавној незваничној посети СФРЈ (и поменувши при том Андропова), Брежњев се само мало дотакао ситуације у тој земљи, али је напоменуо да „ми с југословенским друговима имамо и разлике по низу питања“. Обратио је пажњу на то да „су се у последње време у Југославији активирале присталице, како се нама чини, ванредне централизације у руковођењу економијом која по природи води ка развезивању тржишних односа и отвара

⁵⁹ Позив Врховног совјета СССР-а Е. Кардељу да посети Совјетски Савез у својству председника Савезне скупштине СФРЈ је упућен још у јесен 1965. (Видети: Ђ. Tripković, „Odnosi između Jugoslavije i Sovjetskog Saveza 1965–1967“, *Istorija* 20. veka, 1/2010, str. 138.

⁶⁰ РГАСПИ, Ф. 495, Оп. 277, Д. 15, Л. 117–121.

могућности за пробој страног капитала у земљу". Совјетски лидер је подвукао и то да је у Југославији „сасвим очигледна тенденција слабљења руководеће улоге партије што не може да не изазове опрез". „Добро схватајући да питања везана за форму и методе партијског руковођења и економске политике представљају суверену ствар партије и народа сваке земље, ми смо тим пре сматрали неопходним да у другарској форми искажемо своју забринутост југословенским друговима", приметио је он. Према речима генералног секретара, управо је то био „главни циљ наших сусрета с другом Титом у Београду септембра ове године". При том је Брежњев поновио да циљ није био постигнут: „Одговарајући нам, југословенски другови су обећали да неће дозволити унижење улоге партије и државе, и да ће чврсто ићи путем социјализма. Такође су казали да озбиљно узимају у обзир наша схватања".⁶¹ О својој молби у вези с „Косигином и другима" у замену за прећутну сагласност с репресијом према присталицама А. Ранковића, генерални секретар КПСС-а пред члановима ЦК, природно, није говорио. Такође, није сматрао нужним да да било каква објашњења везана за „Ранковићев случај" (није га уопште поменуо) као што је и обећао Титу у разговору 24. септембра.

Тренутно нема озбиљних архивских истраживања питања везаних за односе унутар совјетског руководства у том периоду, па зато можемо само претпостављати да је генерални секретар ЦК КПСС-а Брежњев добро схватио Тита. У децембру 1965. он је и сам, као резултат брзих маневара унутар апарата, успео да ослаби утицај А. Шељепина.⁶² Напад на Ранковића су искористили Брежњев и његово најближе окружење као пример како би кроз неколико месеци у мају 1967.⁶³ био замењен и Шељепину близак председник КГБ СССР-а П. Семичастни. Искористивши бекство из СССР-а Стаљинове ћерке С. Алилујеве као повод, они су поверили то место неамбициозном, погодном „радохолику" Андропову, који је више пута пратио Брежњева у званичним посетама (и при том је био сведок усменог договора с Титом о узајамној подршци). Убрзо затим су биле ослабљене и политичке позиције још двојице

⁶¹ Российский государственный архив новейшей истории (даље: РГАНИ), Ф. 2, Оп. 3, Д. 49, Л. 9, 10 (об.).

⁶² Л. Млечин, *Брежнев*, Москва, 2008, стр. 131–145.

⁶³ До смене је дошло на заседању Политбироа 17. маја 1967. (Видети: Р. Медведев, *Юрий Андропов. Неизвестное об известном*, Молодая гвардия, Москва, 1998, стр 99)

Брежњевљевих сарадника у Политбироу: у јуну 1967. с места секретара МГК КПСС-а је био смењен Н. Јегоричев, а у децембру те године је ослобођен дужности секретара ЦК КПСС-а А. Шељепин. Члан Политбироа, председник Савета министара СССР-а А. Косигин је сачувао своје позиције, али је блокада свих његових иницијатива трајала до 1979.⁶⁴

Последње недеље 1966. су биле посвећене подели државних награда великој групи сарадника совјетске амбасаде у Београду, што је на посебан начин демонстрирало задовољство Кремља стањем ствари на „југословенском правцу“ и акцијама амбасадора Пузанова.⁶⁵ Сарадници економског одељења су награђени 17. децембра (орденима „Трудового Красного Знамени“ и „Знак Почёта“). За успешно деловање у области спољне политике СССР-а државне награде (орден „Знак Почёта“ и медаља „За трудовую доблесть“) је 31. децембра добило неколико сарадника амбасаде који су се бавили политичким радом. Као и награде у економској области, и оне су биле потпуно заслужене: десет дана пре тога, 21. децембра 1966. Тито је у разговору са совјетским амбасадором изразио жељу да „дође у Москву како би поразговарао са совјетским руководиоцима и ловио с њима у другој половини јануара 1967“.⁶⁶

Смена А. Ранковића и чистке међу његовим високопозиционираним присталицама нису се начелно одразиле на односе између две земље, али су имале озбиљне даље последице. Без обзира на негативан однос према југословенским догађајима 1966. совјетска страна се примирила, искључиво стављајући акценат на даље утврђивање позиције Ј. Б. Тита као гаранта развоја совјетско-југословенских односа. Совјети су сматрали да Југославија неће постати „деморалишући пример“ за остале земље светског система социјализма као земља у којој су комунисти први пут изгубили власт. Тако мека реакција не изазива чуђење пошто се

⁶⁴ Биограф А. Косигина В. Андрианов је писао у својој књизи о љубомори која је 1966–1967. настала код лидера КПСС-а према председнику Савета министара СССР-а. Сматрао је да такво осећање није напуштало Брежњева до последњих Косигинових дана на том месту. (Видети: В. Андрианов, *Косыгин*, Молодая гвардия, Москва, 2004, стр. 170–174, 335).

⁶⁵ Пузанов је као амбасадор у Београду од 1962. био један од организатора и учесника преговора 23–24. септембра 1966, а такође и сведок неформалног договора Тита и Брежњева, а ускоро је и добио својеврсну почасну награду: са 60 година је постао амбасадор у Бугарској, где је остао још 12 година, до 1978.

⁶⁶ РГАСПИ, Ф. 495, Оп. 277, Д. 21/2, Л. 101.

унутар совјетског руководства дешавало нешто слично: у том периоду Брежњев је почео да се постепено удаљава од принципа проглашеног у октобру 1964. – „колективног руковођења” – и да концентрише у својим рукама сву власт у земљи. Убрзо, користећи југословенско искуство с „Ранковићевим случајем”, он се обрачунао са својим конкурентима – И. Шељепином и П. Семичастним.

Лични договор с Ј. Б. Титом о узајамној подршци, активна економска сарадња у развоју, ратни неуспеси савезника обе земље – арапских држава на Блиском истоку у јуну 1967. – утицали су на даље учвршћивање контаката на вишем нивоу. „Медени месец” (три сусрета 1967. и три посете Тита СССР-у 1968) је потрајао две године, до јула 1968. кад је југословенски лидер јавно осудио политику СССР-а према Чехословачкој.⁶⁷ Ипак, односи између СССР-а и СФРЈ у наредном периоду су грађени у знатној мери на личним контактима двојице руководиоца, а договор из 1966. је и даље деловао.⁶⁸

У мају 1980, Брежњев, већ и сам болестан, долетео је у Београд како би учествовао у погребним церемонијама свечаног опроштаја са својим југословенским колегом и сарадником.

⁶⁷ *Борба*, 15. јул 1968, стр. 1; *Исто*, 20. јул, стр. 5; А. Б. Едемский, „Советско-чехословачкие отношения в оценках югославского руководства. Январь – июнь 1968 г”, 1968 год. „Пражская весна”. *Историческая перспектива: сб. ст.*, под ред. Г. П. Мурашко, РОССПЭН, Москва, 2010, стр. 228–264.

⁶⁸ И. Руднева, „Как Тито Брежневым пугал”, *Родина*, № 9, 2008, стр. 102–104.

Summary

Andrej Borisovič Edemski, Ph. D.

Behind the scenes of Soviet-Yugoslav relations (July–December 1966)

Key words: 20th century history, foreign policy, Cold War, Soviet-Yugoslav relations, partocracy, J. B. Tito, L. I. Brezhnev, A. Ranković, J. B. Andropov

The 60s of the last century marked for Josip Broz Tito and his closest associates, who came to power in Yugoslavia during 1944–1945, a special stage in their battle to keep their leadership position in the country and Party. They endeavored to build an optimal model of a multinational state that would be different from the command-administrative Soviet system as well as the Western democracies. However, the reforms they initiated only sped up the further disintegration of the country. The removal of A. Ranković and the purges carried out among his highly positioned supporters did not have fundamental bearing on the relations between two countries but had serious consequences. Apart from having a negative stand on the events in Yugoslavia in 1966 the Soviet side restrained itself from reacting by solely stressing the further strengthening of J. B. Tito's position as the guarantee for the further development of Soviet-Yugoslav relations. The Soviet side considered that Yugoslavia would not become a „demoralizing example“ for the other countries of the Soviet socialist system as a country where the communists lost power for the first time. Such a soft reaction was not surprising since a similar process was taking place within the Soviet leadership: in that period Brezhnev began to distance from the principles „of collective leadership“ proclaimed in October 1964 and started concentrating all the power into his own hands. Soon using the Yugoslav experience of „Ranković's case“ he dealt harshly with his rivals – I. Shelepin and P. Semichastny.